

МАРКЕТИНГ І ЦІНОУТВОРЕННЯ

УДК 338.1.330.3

Надвиничний С.А.,
к.е.н., доцент

Тернопільський національний економічний університет

АНАЛІЗ СИСТЕМИ ЧИННИКІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

Постановка проблеми. Світові процеси глобалізації у взаємодії з міжнародною інтеграцією стали потужною рушійною силою економічного розвитку, який на рівні національної економіки відбувається за участю цілої низки чинників. Їх суттєвий вплив відчуває на собі аграрна сфера, від розвитку якої залежить продовольча безпека країни та забезпечення населення продуктами харчування. Тому при формуванні стратегії економічного розвитку цього сектору економіки необхідно проаналізувати усі наявні чинників з урахуванням галузевої специфіки, систематизувавши їх за певними ознаками. Під їх сукупністю розуміють явища та процеси, що визначають темпи та масштаби довготривалого збільшення обсягів виробництва, підвищення його ефективності та якості.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Загальні методологічні підходи до дослідження чинників, що впливають на економічний розвиток аграрного сектора, відображені у розробках зарубіжних вчених: С. Аланока, Дж. Кейнса, С. Кузнеця, А. Маршала, Р. Солоу, Л. Хоффмана, М. Трейсі та інших. Серед вітчизняних науковців такими дослідженнями займалися О. М. Алімов, В. Г. Андрійчук, В. М. Геєць, С. І. Дем'яненко, С. І. Дорогунцов, Б. М. Данилишин, А. С. Лисецький, В. Я. Месель - Веселяк, Б. Й. Пасхвер, П. Т. Саблук, М. Й. Хорунжий та інші, фундаментальні праці яких внесли значний вклад у розробку зазначеної тематики. Оскільки це питання достатньо обширне і багатоаспектне, то вимагає усестороннього та глибокого висвітлення, зокрема детального аналізу потребує питання групування цих чинників за певними ознаками.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження, узагальнення і систематизації чинників впливу на економічний розвиток аграрного сектора економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи чинники економічного розвитку, слід глибше дослідити їх сутність. Чинник є синонімом рушійної сили, першопричиною. Основоположником класифікації чинників був Ж.Б.Сей, який виділив три основних: праця (L), капітал (K) і природні ресурси (N), тому сукупний продукт (Y) є функцією від:

$$Y=f(L,K,N)$$

Пізніше А. Маршал запропонував додати ще й організацію. Сутнісний зміст цієї класифікації, на думку автора, полягає в тому, що у створенні вартості продукту приймають участь усі вище згадані складові. Він зазначав, що «Капітал і праця взаємодіють у виробництві національного дивіденду і одержують з нього свої доходи відповідно в міру своєї (граничної) продуктивності» [1].

Класична економічна наука виділяє п'ять основних чинників економічного розвитку, які є провідними та визначальними: земля, праця, капітал, підприємливість (менеджмент), технології, які піддаються кількісному аналізу. Поряд з цим, на думку сучасних науковців, вагомий вплив на економічний розвиток чинять політичні та економічні заклади (установи), форми і типи власності та суспільних відносин, релігійні і культурно-ментальні особливості окремих регіонів. Крім того, важливе місце при цьому посідає рівень суспільного поділу, кооперації праці та виробництва, відповідні економічні форми, в яких реалізуються виробничо-господарські процеси. Багатогранність економічного розвитку вимагає врахування чинників, що сприяють або перешкоджають ефективнішому господарюванню. Це допоміжні чинники (інституції, релігії, культура тощо), які створюють загальні передумови, відповідне середовище для реалізації основних чинників економічного розвитку [2, с. 66-67].

Американський економіст Едвард Денісон у праці «Исследование различий в темпах экономического роста» на основі 4 основних виділив 23 чинники зростання, з них 4 належать до праці, 4 – до капіталу, 1 – земля, а решта 14 – характеризують вклад НТП. Вчений зазначає, що підвищення продуктивності праці є найважливішим чинником, що забезпечує зростання реального доходу та продукту [3]. Проте, основним недоліком його досліджень було те, що окремо досліджувались впливи різних чинників на економічне зростання, де повністю ігнорувався процес їх взаємодії та взаємовпливу.

Уся сукупність чинників економічного розвитку охоплює основні природні чинники та цілу низку засобів і форм, створених людиною у процесі еволюції. Їх оптимальна взаємодія дає можливість країнам і регіонам досягти вражаючих результатів в економічному розвитку та навпаки, дисбаланс механізмів, які об'єднують природні і набуті чинники господарського розвитку, викликає серйозні економічні ускладнення та кризові процеси, що періодично виникають у тих чи інших секторах світової економіки [2, с.68].

На економічний розвиток сільського господарства чинить вагомий вплив ціла система природних чинників, а особливо земельні ресурси (земля), які мають особливості. Власне природні чинники (окрім землі, ще й клімат і річкова сітка) впливають на формування системи землеробства, спеціалізацію господарств, адже вирощування сільськогосподарських культур здійснюється в межах визначених ареалів. Ці властивості також діють у тваринництві, адже воно переважно базується на пасовищах (м'ясне скотарство, конярство, вівчарство). Проте виробництво тваринної продукції – великої рогатої худоби, свиней і птиці здійснюється в різних природних умовах. Разом з тим, відбувається вплив не лише через структуру кормової бази, а й через природний склад тварин.

Таким чином, природні чинники визначають комплекс агротехнічних, зоотехнічних та організаційних заходів, що певною мірою впливає як на розвиток аграрної сфери національної економіки в цілому, так і окремо взятих регіонів. Проте лише ефективно використання природних ресурсів призводить до економічного розвитку. Слід зазначити, що ці чинники є відносно постійними, проте можуть зазнавати певних змін через розвиток НТП.

Попередньо нами було зазначено, що тривалий час визначальними чинниками економічного розвитку вважали працю та капітал. Адже при їх тісній взаємодії та ефективному використанні відбувається зростання продуктивності праці, що є головним показником економічного розвитку. Його головною передумовою є визначений темп збільшення суспільного капіталу. Збільшення капіталовкладень має бути таким, щоб завдяки мультиплікатору він викликав попит, який би забезпечив використання виробничого потенціалу суспільства, що постійно зростає, тобто забезпечує рівновагу між сукупними капіталом та пропозицією.

Харод зазначає, що взаємозалежність праці та капіталу не відривається від технічного прогресу, а викликається ним. Адже технічний прогрес тісно пов'язаний з капіталовкладеннями, підвищує співвідношення капітал-праця і сприяє зростанню продуктивності праці [4]. Запас капіталу з часом зменшується на відсоток амортизації і збільшується за рахунок зростання чистих інвестицій.

Особливістю основних засобів аграрної сфери також є сезонний характер виробництва, через що збільшується капіталоємність виробництва та амортизаційні відрахування, що в свою чергу помітно впливає на собівартість продукції, особливо це зберігання та переробка. Власне територіальна організація впливає на сезонність і затрати на експлуатацію, а відповідно рентабельність сільськогосподарської продукції в різних регіонах буде різною. В аграрній сфері протягом календарного року попит на матеріальні та фінансові ресурси нерівномірний, окрім того, нерівномірною є реалізація сільськогосподарської продукції, яка швидко псується.

Відповідно до теорії ринкової економіки, чинники економічного зростання і розвитку це ресурси, здатні збільшити національний дохід та ВВП. Окрім вищезазначених праці, землі та капіталу у сучасних умовах до них відносять *підприємницьку здібність та науково-технічний прогрес*. Їх можна вважати економічними ресурсами, проте у зв'язку із тим, що при розгляді економічного зростання вони є основою, від якої залежить економічний розвиток, то їх можна вважати і чинниками економічного зростання. Особливого значення сучасні економісти надають чиннику «знання», називаючи його по-різному – *технологія, наука, інформація* [5, с.54].

Завдяки впливу НТП з'являються нові ефективніші способи виробництва продукції. Розділяють три основних види прогресу: капіталоощадний, трудоощадний і нейтральний. Перших два дозволяють збільшити виробництво при стабільних затратах якогось одного чинника (праці чи капіталу). Третій спостерігається тоді, коли зростання виробництва досягається при тих же обсягах і структурі затрат чинників.

С. Глазьев зазначає, що технічний розвиток економіки не може проходити по іншому, ніж шляхом послідовної зміни технологічних укладів, які представляють собою сукупність технологічно зв'язаних виробництв і в своєму розвитку опираються на виробничий потенціал, сформований на попередньому етапі технічно-економічного розвитку [6].

Технічний прогрес є рушієм економічного зростання, який включає в себе не лише нові методи виробництва, а й нові форми управління та організації виробництва. Це нові знання, які дозволяють по новому комбінувати наявні ресурси з метою збільшення обсягів виробництва продукції.

Враховуючи те, що форми та моделі економічного розвитку досить різноманітні, зазначимо, що спостерігається стійка тенденція до збільшення частки сфери обслуговування в економіці. В умовах глобалізації для світової економіки притаманна інтеграція національних товарних, фінансових ринків і ринків праці.

При розробці класифікації чинників економічного зростання та розвитку існують різні підходи,

тому виділяють наступні групи основних чинників: економічні та неекономічні; кількісні та якісні; екстенсивні та інтенсивні; об'єктивні та суб'єктивні; організаційні, управлінські, структурні; наукові, технічні, ресурсні; прямі та непрямі; внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні).

Всі вони тісно взаємопов'язані та детерміновані. Наприклад, праця працівника аграрної сфери стане продуктивнішою, коли він буде використовувати сучасне обладнання, новітні технології, нові продуктивніші сорти рослин та породи тварин в умовах чітко працюючого господарського механізму. При цьому надзвичайно важко виокремити частку кожного із чинників, які є комплексними і, враховуючи усі специфічні особливості аграрної сфери, складаються з більш дрібних елементів. Тому їх можна групувати або перегрупувати за певними ознаками.

Групування чинників можливе за характером зростання (інтенсивні та екстенсивні). При цьому враховуються кількісні і якісні показники. Якщо переважає кількість інтенсивних чинників, то можна зробити висновок, що наявний інтенсивний тип розвитку економіки, або конкретної галузі.

Під чинниками економічного зростання можна вважати явища і процеси, які визначають можливості збільшення реального обсягу виробництва, підвищення ефективності та якості росту. Тому їх можна згрупувати за характером впливу (прямі та непрямі). Зокрема, прямі безпосередньо визначають потенціал росту національної економіки та визначають фізичну здатність до економічного зростання, а непрямі – впливають на можливість перетворення цієї здатності в дійсність. Останні можуть сприяти реалізації наявного потенціалу, який закладений в прямих чинниках, або обмежувати його.

До прямих чинників, що безпосередньо впливають на економічне зростання, належать обсяг і якість сировинних, енергетичних та природних ресурсів, чисельність населення, рівень його освіти та професійної підготовки, обсяг основного капіталу та рівень його використання, НТП та рівень його впливу на економіку [7]. Для того, щоб визначити рівень впливу кожного із чинників, необхідно дати їм кількісну оцінку і порахувати частку в загальному збільшенні виробництва.

До непрямих відносять інституційні, культурні, політичні та соціально-психологічні чинники економічного зростання, які його стимулюють. Проте вплив цих чинників важко оцінити кількісно, разом з тим їх значення в економічному розвитку постійно зростають. Якщо ці чинники змінюють свій вплив у зворотній бік, то економічне зростання сповільнюється або зупиняється зовсім.

Проте у західній економічній літературі виділяють три групи чинників: пропозиції, попиту і розподілу.

Чинники пропозиції характеризують фізичну здатність до економічного зростання, а саме:

- кількість і якість трудових ресурсів (освіта та професійна підготовка), які підвищують продуктивність праці. До кількісних показників можна віднести кількість відпрацьованих людино-годин, що дозволяє врахувати сумарні затрати робочого часу. Обсяг затрат робочого часу залежить від темпів приросту населення, рівня безробіття, пенсійного забезпечення, бажання до праці тощо. До якісних можна віднести якість робочої сили, адже в процесі освіти та зростання кваліфікації працівник одержує нові знання, вміння та навички, які дають змогу підвищити рівень і темпи економічного зростання за рахунок підвищення продуктивності праці. Щоб цього досягти, необхідні інвестиції в людський капітал;

- наявність основного капіталу, який включає в себе виробничі будівлі, житловий фонд, товарні запаси. Від величини накопиченого капіталу напряду залежать і його затрати;

- рівень технологій НТП включає в себе нові технології, форми управління та організації виробництва, новітні інформаційні технології. За допомогою досягнень НТП з'являються нові можливості комбінувати зазначені ресурси з метою збільшення обсягів кінцевої продукції, під його впливом з'являються нові ефективніші галузі та спеціалізації;

- кількість і якість природних ресурсів. Цей чинник помітно впливає на темпи економічного зростання, проте йому важко дати кількісну оцінку.

Вони роблять економічне зростання фізично можливим, адже наявність значної кількості якісних ресурсів і технологічний потенціал дозволяє збільшити виробництво реального продукту.

Чинники попиту визначають можливість споживання зростаючого обсягу виробництва. З метою реалізації виробничого потенціалу економіка країни має забезпечити повне використання усіх наявних задіяних у виробництві ресурсів, для чого необхідно зростання рівня сукупних витрат.

Від них залежить реалізація ВВП, і всі елементи сукупного попиту мають забезпечувати повну зайнятість усіх ресурсів. Взагалі поєднання чинників попиту і пропозиції залежить від чинників розподілу.

Чинники розподілу. Щоби ефективно використати наявний виробничий потенціал, необхідно забезпечити не лише залучення всіх наявних ресурсів, а й повну та ефективну їх утилізацію. Окрім того, щоб одержати найбільшу кількість реальної продукції, необхідно оптимально її розподілити.

Разом з тим, науковці відзначають, що існують проблеми віднесення окремих чинників до груп чинників пропозиції або попиту. Наочним прикладом може бути один із таких чинників – інвестиції. З одного боку, вони є чинником пропозиції, як база розширення виробничого потенціалу, а з другого – чинником попиту, адже у системі з іншими чинниками попиту забезпечують необхідний рівень

сукупних витрат, за якого повністю використовуються трудові та природні ресурси держави. До таких чинників, що мають ознаки двох груп відносять також інфляцію та державні витрати [8 с. 54].

Усі ці групи чинників взаємопов'язані і залежать один від одного. Зокрема, позитивний вплив чинників пропозиції (технологічний прогрес, збільшення кількості та покращення якості ресурсів) збільшують технологічні можливості. Проте можливість повністю реалізувати свій виробничий потенціал обмежується чинниками попиту та розподілу. Приріст виробничого потенціалу реалізується при умові, що сукупні витрати збільшуються в обсягах, які забезпечують повну зайнятість. А чисельність зайнятих залежить від чисельності населення в трудовому віці та рівня залучення робочої сили у виробництво. Продуктивність праці зростає під впливом якості робочої сили, технічного прогресу, ефективності розподілу, поєднання та управління наявними ресурсами.

Як економічний розвиток в цілому, так і економічне зростання зокрема, як складова, зазнає впливу *економічних та неекономічних* чинників, які надзвичайно тісно між собою взаємодіють. До економічних відносять збільшення обсягів залучених виробничих ресурсів (основного капіталу та природних ресурсів, робочої сили) та підвищення якості ресурсів, що використовуються (покращення виробничих ресурсів та способів їх використання). До неекономічних за цим групуванням належать інституційні, національні, культурні, географічні та соціальні.

Економічний розвиток аграрної сфери відбувається під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Для виділення групи зовнішніх чинників необхідно провести аналіз зовнішнього середовища, на основі якого можна скласти SWOT-матрицю, виділивши потенційні загрози та показати можливості, які з'явилися. До внутрішніх умов можна віднести природно-географічне середовище, традиції культурні та релігійні, систему інституцій, частку приватної форми власності на засоби виробництва тощо. Окрім того, сюди можна віднести законодавчу базу, податкову систему, рівень макроекономічної стабільності, банківська система, еластичний ринок праці та політика доходів.

При врахуванні регіональних особливостей економічного розвитку аграрної сфери окрім основних, необхідно деталізувати чинники, що мають суттєвий вплив, виокремлюють їх за сферою діяльності (внутрішнє та зовнішнє середовище). Зокрема, до чинників внутрішнього середовища можна віднести природно-ресурсний потенціал регіону; структура регіонального ринку; кадровий потенціал регіону; стратегія розвитку регіону; регіональний бюджет.

До чинників зовнішнього середовища віднесемо: регіони-конкуренти; транспортні підприємства; зовнішні споживачі; зовнішні постачальники; фінансові установи; загальноекономічні; загальнополітичні; науково-технічні; природно-екологічні; демографічні.

А.Філіпенко зазначає, що: «Процес економічного розвитку надзвичайно багатогранний і різноманітний та проходить під впливом дуже багатьох чинників. Він виділяє чотири групи чинників, які визначають характер і динаміку протікання економічного розвитку:

- стартовий або негативний рівень розвитку країни або іншої соціально-економічної системи;
- стан людського капіталу, його «інтелектуальність»;
- внутрішні умови господарювання, тобто економічний устрій держави;
- зовнішні умови господарського процесу

Значення початкового рівня полягає в тому, що економічно відсталі країни можуть користуватися досвідом (економічним і технологічним) більш розвинутих господарств [2, с.48].

У сучасних умовах глобалізації світової економіки необхідно систематизувати усі наявні чинники, що є рушійними силами економічного розвитку аграрної сфери. Зокрема, виділимо основні їх групи – економічні, ресурсні, організаційно-управлінські, правові та політичні, соціально-психологічні, інноваційні (рис. 1).

Ресурсні чинники впливають на економічний розвиток аграрної сфери шляхом раціонального використання землі (удосконалення системи обробки ґрунту та структури посівних площ, вибір нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур тощо); фінансове забезпечення та залучення інвестицій і підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення, ефективне використання трудового потенціалу; розробка наукових засад розвитку та розміщення сільського господарства.

Необхідно виділити групу *економічних чинників*, від яких залежить економічне зростання і які зазнають мінімального впливу зі сторони людської економічної діяльності. Вони впливають через: механізм прогнозування та планування; економічних відносин і господарювання; внутрігосподарські відносини; економічне стимулювання виробництва та праці; кооперація та інтеграція виробництва. Сюди доцільно віднести інвестиції, темпи інфляції, податки, рівень зайнятості населення, платоспроможність, динаміка коливання платоспроможності попиту на продукцію та послуги.

Організаційно-управлінські чинники впливають разом з економічними через організаційно-виробничу структуру всіх рівнів, визначення функцій органів управління; організацію праці на підприємствах та оперативне управління й контроль, підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів.

Правові та політичні чинники визначають основні напрямки розвитку національної економіки в цілому, і галузі або регіону зокрема. Вони впливають через: формування сучасної політики з системою

заходів із розвитку галузі; законодавчу базу, яка враховує всі аспекти ринкового господарювання в умовах світової глобалізації, зовнішньоекономічні відносини тощо.

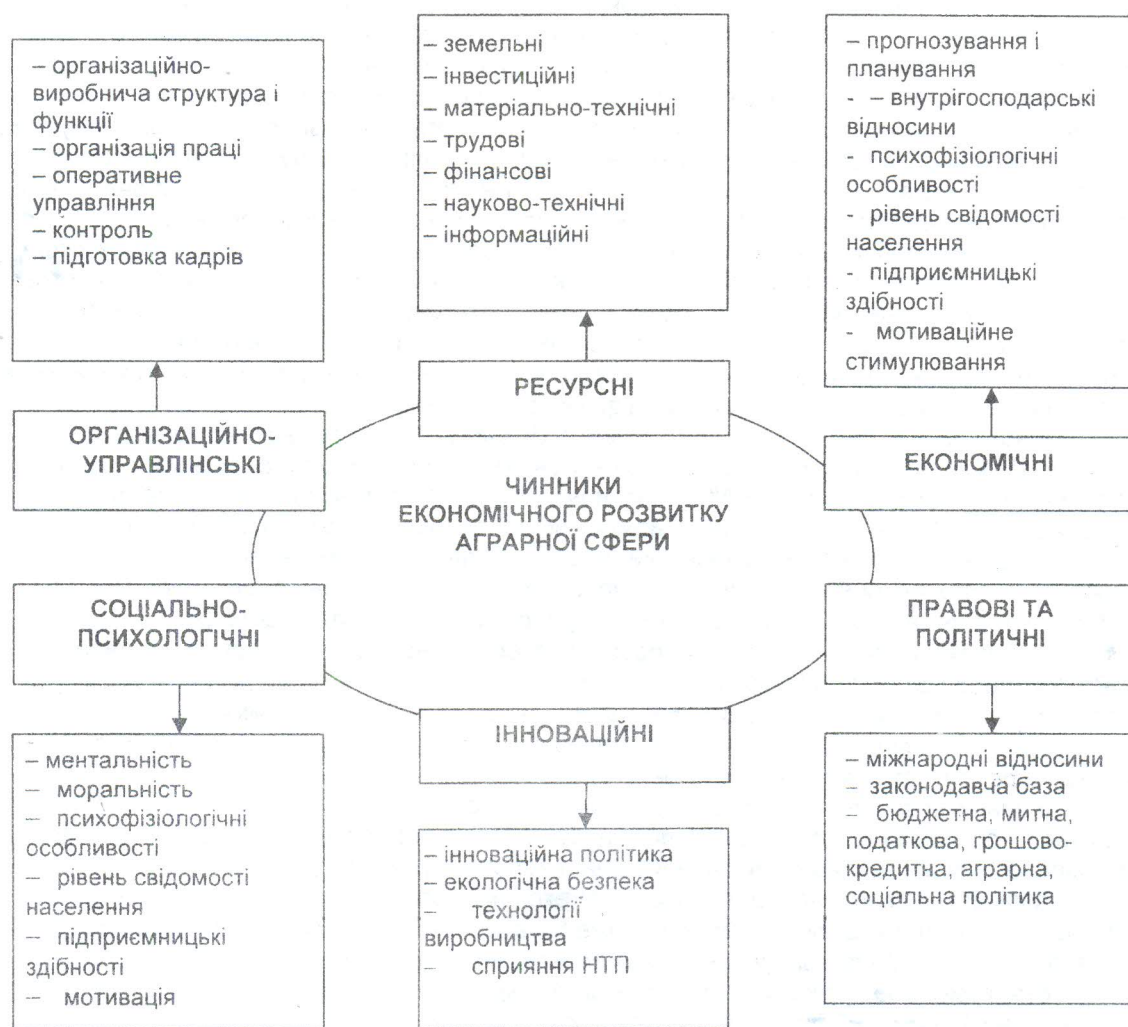

Рис. 1. Система чинників економічного розвитку аграрної сфери

Авторська розробка

Соціально-психологічні чинники впливають через формування ментальності нації, рівень моральності, психофізіологічні особливості, рівень свідомості населення та підприємницькі здібності тощо.

Інноваційні чинники впливають через рівень розвитку науки, екологічну безпеку, технології виробництва, систему інновацій.

Усі виокремлені чинники взаємопов'язані через інвестиції, технології виробництва, можуть бути передумовами виникнення нових чинників і мають визначний вплив на економічний розвиток аграрної сфери національної економіки.

Висновки з даного дослідження. На основі проведеного дослідження систематизовано за певними ознаками чинники економічного зростання та розвитку аграрного сектора економіки.

Визначено механізм прогнозування і розрахунку частку впливу кожного з чинників на результати господарської діяльності як з позитивної, так і з негативної сторони, а також рівня взаємного впливу та взаємозалежності між ними.

Література

1. Маршал А. Принципы экономической науки / А. Маршал. – М. : Прогресс, Универс, 1993 (1890). – 414 с.
2. Филипенко А.С. Экономическое развитие: цивилизационный подход / А.С. Филипенко. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 260 с.
3. Денисон Э. Исследования различий в темпах экономического роста / Э. Денисон; [сокр. пер.

с англ., общ. ред. и вступ. статья [с. 5 - 15] док-ра эконом. наук В.М. Кудрова]. – М. : «Прогресс», 1971. – 645 с.

4. Плотникова О.А. Малое предпринимательство и его роль в обеспечении развития национальной экономики Российской Федерации : монография / О.А. Плотникова ; под. общей редакцией С.Г. Родинай, В.К. Криворученко. – М. : Московский гуманитарный Ун-т., 2006. – 216 с.

5. Экономика : учебник. – 3-е изд. перераб и доп. ; под ред. д-ра экон. наук, проф. А.С.Булатова. – М., «Юрист», 2002. – 896 с.

6. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С. Ю. Глазьев, Междунар. фонд Н.Д. Кондратьева. – М. : ВладДар, 1993. – 310 с.

7. Экономическая теория : учебник / [В. И. Антипина, И.Э. Белоусова и др.] – М. Проспект, 2007. – 336 с.

8. Шостак Л. Механізм ініціювання економічного зростання держав постпланової економіки / Л. Шостак // Економіка України. – 2001, – № 11. – С. 50-56.